

Polgárság a mai Magyarországon

Sik Endre – Szeitl Blanka

10.61501/TRIP.2016.6

1. Bevezetés

A polgárfogalom jelentéstartománya széles:

„A »polgárság« (Bürgertum) kifejezést – szögezi le Weber – a társadalomtörténetben három, egymástól különböző értelemben szokás használni. Lehet egyfelől osztálykategória: a »polgárság« mint osztály sajátos gazdasági helyzeténél fogva speciális érdekekkel rendelkező embereket foglal magába. Politikai értelemben a »polgársághoz« tartozik valamennyi állampolgár, vagyis a »polgár« ebben az értelemben meghatározott politikai jogok alanyaként definiálható. Végül a rendi értelemben vett – vagyis a nemességgel és a proletariátussal szembeállított – polgárság »a vagyon és a műveltség embereiből« tevődik össze; rendi értelemben polgár a vállalkozó, a járadékos és egyáltalán mindenki, aki valamilyen felsőfokú képzést kapott, ami társadalmi presztízst biztosít a számára, és lehetővé teszi, hogy a rend színvonalán éljen.” (Gyáni 2005: 2.)

Az 1980-as éveket követően a hazai társadalomtörténeti irodalomnak is fontos tárgya lett a polgárosodás folyamata. Míg korábban a polgárság kutatása legfőljebb túrt, de semmiképpen sem támogatott tevékenységnek számított (Gyáni 2012), addig a rendszerváltást követően egy időre a polgárosodás az egyik leggyakrabban használt tudományos és politikai fogalomná lett (Csire 1997). Mi több, a nyolcvanas évek végétől kezdve több polgárosodásvita is zajlott. Ezen viták során a résztvevők a polgárosodás folyamatára, okaira, illetve szélesebb társadalomszerkezeti következményeire koncentráltak, többen „keresték” a polgárként definiálható csoportokat mint a rendszerváltás sikerének letéteményeseit. A következőkben röviden – mintegy az ezután következő empirikus elemzés megalapozása végett, a teljesség igénye nélkül – összefoglaljuk e viták legfontosabb, polgársággal és polgárosodással foglalkozó megállapításait.

Szelényi a polgárosodást úgy értelmezte, mint egy időnként nekilendülő, majd el-elakadó folyamatot, ami 1948–1949-ben megakadt, a hatvanas években újraindult, majd a nyolcvanas évek közepére döntő jelentőségű következményekkel járt a magyar társadalomszerkezetre nézve (Szelényi 1990). Szelényi modelljében a hajdani közép- és gazdagparaszi családoknak azok

a leszármazottai, akik a redisztributív rend kiépülésekor nem hajoltak meg sem a proletarizálódás, sem a káderrá válás kényszere előtt, később „viszszatérnek”, mintegy „lemerülnek”, „kibekkelik” a szocializmust, s ezen a parkolópályán átmentik polgári, vállalkozói emberi és kapcsolati tőkéjüket, illetve moráljukat. Juhász (1991) legfőképpen a polgári megélhetési stratégiák változásával foglalkozott, hangsúlyozva, hogy a polgárosodás fontos eleme a sikerre és elismertségre törekvés (mind munkaerő-piaci, mind közösségi szinten) és az ehhez szükséges tudás és képességek megteremtése. Kovách (1995) középértékesedés fogalmával voltaképpen a polgárosodásról beszélt, melyben központi szerephez jut a háztartás és a család kitüntetett (és egyben újratermelődő) funkciója. Az ezredforduló társadalomszerkezetét vizsgálva Laki és Szalai (2004) arra keresték a választ, hogy a hazai gazdaság élére lépett magyar nagyvállalkozók a vagyonosok új osztályát vagy inkább egy új polgári réteget teremtettek-e meg. A polgári mentalitás több elemzés szerint a „magas kultúra” fogyasztásával, polgári öntudattal is párosul (Gyáni 1996, 2012), ezért a polgárok Hans Sachs óta független egzisztenciák, gondolkodó emberek, akik a demokrácia, valamint a társadalmi stabilitás tartópillérei (Morcsányi–Tóth 2016). Végül, a hazai polgárságról tett megállapítások számunkra fontos eleme két negatívum: egyrészt, hogy a polgárt politikai aktivitás helyett, inkább apátia jellemzi (Laki–Szalai 2004), illetve, hogy a magyar polgár a pártállam regnálása időszakában a kulturális elit részeként átvette azt a szerepet, amelyet korábban a rendi alapokon nyugvó gazdasági elit töltött be (Kolosi–Sági 1996).

2. A polgár itt és most

Jelen tanulmány szerzői is tettek már kísérletet a „polgár” ideológiailag igencsak terhelt jelenségének megragadására azzal a nehezítéssel, hogy akkor (ahogy most is) egy szociológiai adatfelvétel szűkre szabott mozgásteréhez kellett „hozzászabni” az elmélet ruháját (Sik 2016). A mostani elemzés tehát második nekifutás, „javított kiadás”,¹ amely mindenben követi az első nekifutás logikáját és kutatási dizájnját, de új elemekkel gazdagítja a polgárság szociológiai leírását.

Az első nekifutás során (a bevezetőben vázolt gondolatok talaján) a következő négy dimenzió együttállásával definiáltuk a polgár fogalmát:

- A polgár eredendően városi lény, akit a „városi levegő szabaddá tett”:
„...eredetileg a városi polgárságot jelenti, amelynek tagjai már a rendi társadalomban szabad városiak voltak. Főleg a városi kereskedő- és kézműves réteget alkották. Sajátos, szabad városi kultúrát

¹ Köszönet Hajdu Gábornak és Huszár Ákosnak a tanácsokért, amivel nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy megértsük, mit akarunk, s hogy mit miért teszünk.

alakítottak ki, amely életeszme a szabad versenyt, az individuum függetlenségét hirdette, valamint kialakult egy műveltségesszmény, egy életforma. Európában a rendi társadalom ellenében ez az életforma válik mintává, ami egyben azt is jelentette, hogy a polgár az ország autonóm, felelős tagja lesz.” (Balogh 2008: 32.)

- A marxizmus a „lé(t) határozza meg a tudatot” elvnek megfelelően, a polgár egzisztenciája nem függ a mindenkori hatalom kénye-kedvétől, másként a polgári létezés biztos anyagi helyzetet feltételez, vagyis az alábbi kritikus leírás ellentettje:

„Nem vagyunk eléggé állampolgárok. Nem ismerjük jogainkat, nem hisszük el, hogy nem üthet, verhet bennünket a hatalom keze kénye-kedve szerint. (...) Nem vagyunk eléggé polgárok gazdasági értelemben. Politikai kényszerek neveltjei lévén érzéketlenek vagyunk a gazdasági kényszerek kihívásai iránt. Zsibárusokként és zugvevőként megyünk a piacra, és ha gyarapodunk, azt szégyelljük. Parazitákként veszünk részt a gazdaság körforgásában ahelyett, hogy a tulajdon biztonsága és méltósága vezérelné szerződéses tranzakcióinkat. (...) Nem vagyunk eléggé polgárok szociális értelemben sem. Nincs bennünk szolidaritás azok iránt, akik veszítenek.” (Csepeli 1992: 2.)

- A polgár polgárként gondolkodik és viselkedik, például szabálykövető, fontos számára a köz ügye, rendszerető és tervező is egyben:

„Túlságosan is polgár vagyok és túlságosan is annak neveltek ott-hon, hiszen te tudod. Nekem nagy lélegzetet kellett vennem, és nagy elhatározásomba került, hogy a cigarettahamut a földre szórjam; (...) Ha néha hősiesen rászántam magam, hogy Tamással együtt iskolát kerüljek, egész nap gyomorgörceim voltak. Nekem olyan a természetem, hogy reggel korán felébredek, és éjszaka álmos vagyok, délben és vacsoraidőben vagyok a legéhesebb, szeretek tányérból enni, (...) szeretem a rendet és kimondhatatlanul félek a rendőröktől.” (Szerb 1980 [1937]: 40.)

- Végül a polgár a társadalom „közepén” látja magát, öntudatos, büszke a műveltségére, s arra, hogy magasabban van a társadalmi létrán, mint sokan mások, ugyanakkor nem tekinti magát a társadalom csúcsán lévőnek (krém-jének) sem:

„Polgárnak lenni nem valamilyen származási privilégium, hanem életforma, igazi tartalma egy életmód, mely lakásban, evésben, izlésben, érzésben élesen elválik más osztályok életmódjától, s ugyanakkor elég tágas és rugalmas életkeret ahhoz, hogy mindenki belenevelődjék, akit sorsa és szándéka egy magasabb életszint felé taszít.” (Budán lakni... 2010: 18.)

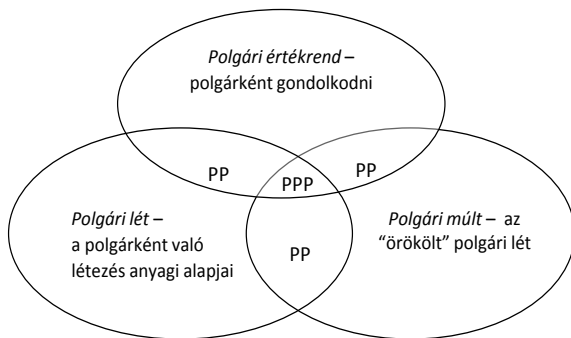
Az első nekifutás során azt találtuk, hogy az általunk alkalmazott kilenc változó segítségével nem tudtunk egy minden szempontnak megfelelő pol-

gárságot beazonosítani, de találtunk öt „polgárgyanús” csoportot, amelyben a polgári lét és értékrend elemei eltérő kombinációkban jelentek meg. Ezek közül választottuk ki a „legpolgárabbat”, s tettük azt elemzésünk alanyává. Ebben a tanulmányban több változó és szofisztikáltabb módszerek alkalmazásával próbáljuk megragadhatóbbá tenni a polgár fogalmát, valamint beazonosítani típusait.

3. Az elméleti modelltől a számítás modelljéig

Egy 2015-ben végzett kutatás² kérdőíve segítségével a polgárságot három, egymással részben átfedő halmazzal tudjuk definiálni. A „tökéletes” polgár az, aki polgárként gondolkodik, polgári múltja van, továbbá rendelkezik a polgári létezéshez szükséges anyagiakkal – vagyis azok, akik az 1. ábra középpontjában található hármas halmazban („ppp” jelöléssel) helyezkednek el.

1. ábra. A polgárságot alkotó három dimenzió Venn-diagramja

A polgárság fogalmába belefér továbbá a három, kettős átfedésű halmaz (az 1. ábra „pp” jelű részei), amennyiben a polgári lét vagy múlt a polgári gondolkodással együtt önmagában is elég lehet a polgársághoz való tartozáshoz, hiszen polgári örökség nélkül is lehet polgárként létezni és gondolkodni (vö. újszülött polgárság), illetve ha a polgári lét anyagi alapjai hiányoznak is, a polgári örökség és gondolkodás (legalábbis ideig óráig) túlélheti azt (vö.

² Az *Integráció és dezintegráció a magyar társadalomban* című 108836. sz. NKFI Hivatal által támogatott (OTKA) kutatás. A tanulmányban közölt ábrák és táblázatait minden esetben ezt az adatbázist használva készülték el, a szerzők szerkesztésében.

lecsúszó polgárság).³ Nem tekintjük elégségesnek ugyanakkor a polgárként való definiáláshoz, ha valakire csak a polgárság egyetlen ismérve jellemző – az 1. ábra három külső halmaza –, mert a polgári lét vagy örökség önmagában senkit nem tesz polgárrá, és a polgárként való gondolkodás sem fenntartható, ha sem örökölt alapja, sem (jelenleg) anyagi alapja nincs. Ezeket a társadalmi csoportokat legfeljebb „polgárgyanús”-nak nevezhetjük.

Az 1. ábra három elméleti dimenzióját a *Függelék F1. táblázat*ában található tíz változóval operacionalizáljuk:

A *polgári létet* négy olyan változó segítségével közelítjük (első blokk) melyek szerint a polgár mai helyzete lehetővé teszi a polgárként való létezést. A táblázatban látható, hogy e négy változó egyike sem tekinthető a polgári lét szigorú feltételének, hiszen még a legerősebb feltétel (a legalább átlagos piaci értékű lakóövezet) is megengedi, hogy a minta közel fele polgárrá lehessen. E négy változó kumulálása azonban azt eredményezi, hogy ma Magyarországon a teljes minta⁴ 32%-a élhet polgári életet, vagyis városban vagy annak környékén, jó vagy átlagos lakókörnyezetben és lakásviszonyok között, valamint saját értékelése szerint jó anyagi helyzetben.

A *polgári múlt* a polgári „örökséget” foglalja magában három változó alapján (második blokk). E szerint polgári öröksége annak van, akinek szülei iskolázottak, nagyobb (s nyilván nem tegnap – és nem is egyik napról a másikra – szerzett) könyvtáruk van, s lakásukat ő maguk tulajdonolják. Ez a három változó tehát olyan helyzeteket testesít meg, amelyek a kulturális és anyagi tőke részeitek feltehetőleg vagy öröklődnek, vagy amelyek megszerzéséhez általában az elődök „ráségítése” is szükséges. Mindezek alapján a minta 15%-ának van polgári múltja.

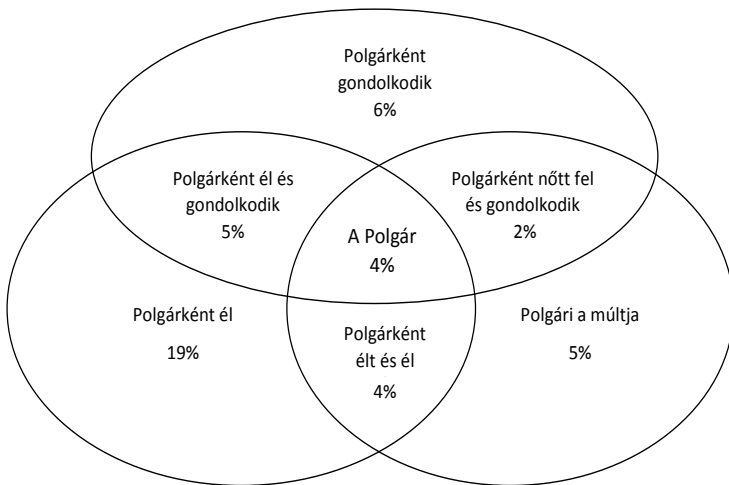
A harmadik dimenziót, a *polgári módon való gondolkodást* is három változó közelíti (harmadik blokk). Ezek mindegyike külön-külön körülbelül a lakosság felére jellemző, de együttesen csupán a minta 17%-ára teljesül, vagyis ennyien vannak azok, akik biztos szavazók, fontosnak tartják a demokráciát és önmagukat legalább a középosztályba sorolják.

Ha a fenti három dimenzió együttállását vizsgáljuk (vö. 2. ábra), akkor azt találjuk, hogy a lakosság csupán 4%-a tekinthető „tőkéletes polgárnak” (akik mind a tíz változónk tekintetében polgárként viselkednek – őket nevezzük a továbbiaknak Polgárnak), a lakosság további 11%-a nevezhető polgárnak, amennyiben két-két dimenzió esetében teljesítik a polgárként való definiálás valamennyi kritériumát, a többiek (a lakosság további 30%-a) legfeljebb „polgárgyanús”.

³ A kettős átfedés harmadik változatát – van polgári múlt és jelen, de nincs polgári gondolkodás – rossz szájjal, csupán formai okból, a kettős meghatározottság miatt soroljuk a polgárságba.

⁴ Az elemzésből kizártuk a tanulókat, mert feltételeztük, hogy öröklött javaik még nem az övék, hogy létük anyagi alapjait nem ők, hanem szüleik „termelik meg”, s hogy gondolkodásuk – részben mert még iskolába járnak, részben mert otthon élnek – is alakulófélben van még.

2. ábra. A polgári és „polgárgyanús” csoportok aránya a teljes minta százalékában

Megjegyzés: N=2512.

4. Mi tesz ma Magyarországon valakit polgárrá?

Milyen tényezőkkel függ össze az, hogy valaki polgár? Az elemzést regressziós modellek segítségével végezzük, előbb külön vizsgáljuk a polgári lét és értékrend elemeit,⁵ majd ezeket összevonva nézzük meg azt, hogy mely tényezők⁶ milyen erősen függenek össze a polgárrá válás esélyével.⁷

⁵ A modellalkotás során felhasznált összes változót (és előállításuk módját) a *Függelék F2. táblázata* tartalmazza.

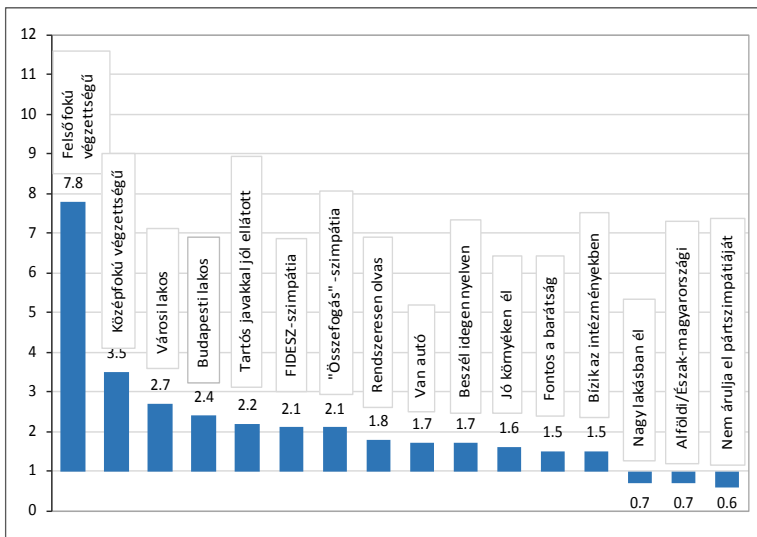
⁶ Az elemzésbe csak olyan változókat vontunk be, amelyeket a polgárság definiálása során nem használtunk, s amelyek azokkal nem korreláltak erősen. A változókat oly módon csoportosítottuk, hogy azok leképezzék a polgárság definiálása során alkalmazott három dimenziót (ám a polgári múlt esetében nem találtunk erre alkalmas változót). A polgári létre ható tényezők között megkülönböztettük az emberi- és kapcsolati-öke-elemeket, illetve a területi elhelyezkedés, a lakás, a megélhetési és a vagyoni helyzet jellemzőit. A változókat azzal a feltételezéssel alakítottuk ki, hogy közöttük és a polgárrá válás esélye között pozitív kapcsolatot fogunk találni.

A polgári értékrend esetében a preferencia, a bizalom és az elégedettség attitűd jellegű, illetve a szabálykövető magatartást és a politikai viselkedést közelítő elemeket különböztettük meg. Itt is azt feltételeztük, hogy a kialakított változók – kivéve a pártszimpátiát, amivel kapcsolatban nem éltünk semmilyen feltételezéssel – és a polgárrá válás esélye összefüggenek egymással.

⁷ Elemzésünket megismételtük egy olyan almintán, amiből kiszűrtük a társadalom azon részét, akik esetében a polgárság egyik eleme sincs jelen (vagyis a 2. ábra halmazain kívül eső részeit

A 3. ábrán látható (és részletesen az *F2. táblázat 1. oszlopában* olvasható), hogy az emberi tőke, a területi elhelyezkedés, a lakás és az anyagi helyzet egyaránt összefügg – méghozzá igen erősen⁸ – a polgárrá válás esélyével.

3. ábra. A polgárrá válás esélyével összefüggő tényezők (*Exp(B)* együtthatók)

Megjegyzés: Teljes minta a tanulók nélkül, N=2512. Az ábrán a logisztikus regresszió esélyhányadosai szerepelnek, csak a szignifikánsan ható változókat tüntettük fel. A változók 1-től való nagy eltérése jelzi a változó erejét: ha 1-nél nagyobb, akkor pozitív, ha 1-nél kisebb, akkor negatív összefüggésről van szó. Az elemzés során minden változó kétértékű, úgynevezett „dummy” formában szerepel, ami alapján a referenciakategória a „nem” válasz, ehhez viszonyítjuk az „igen” válaszok hatását.

Hozzátehetjük, hogy mivel e változók ereje nem szünteti meg a többiét, ez azt jelenti, hogy a polgári lét kialakulásához több tényező együttállása szükséges: tehát például nem elég az iskolázottság, olvasni is kell, és az idegen nyelv ismerete sem árt. Összességében azt látjuk, hogy a polgári lét létrejöttének esélye sokféle emberi tőkéhez (de legalább középfokú végzettséghez), városban jó környéken lévő, de nem túlságosan nagy lakáshoz és magas életszínvonalhoz társítható.

a mintának). Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a polgár és a „polgárgyanús” társadalmi csoport esetében újrafogalmazzuk a 4. fejezet címében szereplő kérdést: *Mi tesz ma Magyarországon polgárrá valakit azok körében, akik elindultak ezen az úton, de (még?) nem értek el odáig?*

⁸ Az *F2. táblázatban* látható, hogy a polgári lét változója a variancia közel felét magyarázzák, ami igen erős összefüggést sejtet.

A polgári értékrend léte a baráti kapcsolatok gyakoriságával, a tradicionális/helyi kapcsolatok (szomszédság) elvetésével, a bizalom és az elégedettség mindkét formájával, a társadalomban elfoglalt hely biztosságának tudatával és ennek aktív politikai viselkedésben való megtestesülésével jár együtt (vö. 3. ábra és F2. táblázat 2. adatoszlop).⁹ A politikai magatartás esetében az intézményekbe vetett bizalom, a kormánypárti szimpátia, a politikai vélemény vállalása, a politikai aktivitás és a szervezetekhez való tartozás egyaránt (s nem egymás hatását kioltva) összefügg a polgári értékrend kialakulásának esélyével.¹⁰

A polgári lét és értékrend valamennyi sajátosságának és a polgárrá válás esélye közötti összefüggés vizsgálata (vö. 3. ábra és F2. táblázat 3. adatoszlop) azt mutatja, hogy a „lét” erősebben kapcsolódik a polgárrá válás esélyéhez, mint a „tudat”, amennyiben az előbbi változók ereje változatlan marad a közös modellben is, ezzel szemben az értékrendi elemek közül csak néhány (a barátság fontossága és a politikai viselkedés) marad szignifikáns. A politikai viselkedés esetében az is látható, hogy a pártpolitika elemek ereje marad erős: legyen az akár a kormányzó párt, akár a (baloldali?) ellenzéki pártok iránti szimpátia, vagy az intézményekbe vetett bizalom, illetve a pártok iránti szimpátia vállalása.

5. Mindenféle polgárok?

Láttuk a 2. ábrán, hogy a polgárságot meghatározó három dimenzió által képzett részben átfedő halmazok alapján a polgárok négy típusa különböztethető meg. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy miként függenek össze a korábban már bemutatott társadalmi jellemzőkkel a polgárság egyes típusai.

A 4/a–c. ábrákon látható (és az F3. táblázatban olvasható), hogy a polgárság négy típusának nagyon eltérő a társadalmi bázisa.¹¹

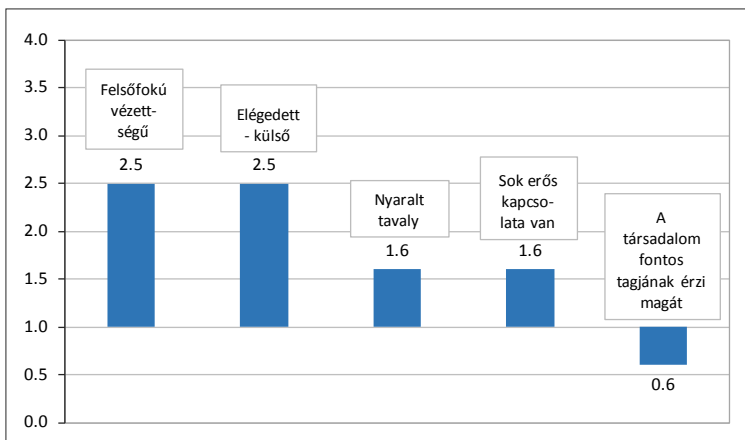
A Polgárok csoportjára a felsőfokú végzettség és az ország dolgaival való elégedettség erős hatása mellett további három tényező gyengébb együttállása is jellemző: a jó anyagi helyzetre utaló nyaralás, az erős kapcsolatok ereje és a társadalmi pozíciójuk fontossága tudatának hiánya (4/a. ábra).

⁹ A modell magyarázó értéke – noha csupán fele a létváltozókat magában foglaló modellének – még mindig több mint elfogadhatónak mondható.

¹⁰ Az, hogy a kontrollváltozók közül a regionális hatás (a közép-magyarországi lakóhely polgári gondolkodást növelő hatása) erős, feltehetően annak tudható be, hogy ebben a modellben nem szerepelt önálló változóként Budapest.

¹¹ A polgári múltú és polgárként gondolkodók kis csoportjának társadalomképe a regresszió alapján nem értelmezhető jól, ez a típus nagyobb lakásban él és kevésbé elégedett a jelenlegi politikai helyzettel (vö. F3. táblázat 3. adatoszlop).

4/a. ábra. A különböző polgártípusok kialakulásának esélyével összefüggő tényezők (Exp(B))

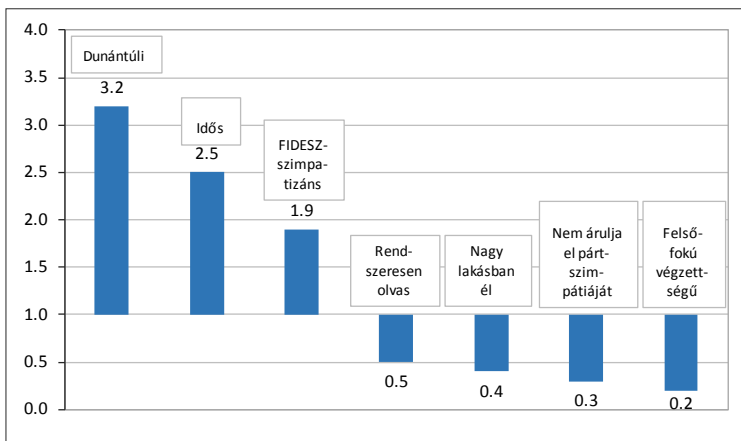

Megjegyzés: N=369; a polgárok mintája a tanulók nélkül, az ábrában csak a szignifikánsan ható változókat közöljük. Az ábrán a logisztikus regresszió esélyhányadosai szerepelnek. A változók 1-től való nagy eltérése jelzi a változó erejét: ha 1-nél nagyobb, akkor pozitív, ha 1-nél kisebb, akkor negatív összefüggésről van szó.

A polgárként élő és gondolkodó típus esetében a polgárrá válás során fontos szerephez jutó emberi tőke a korábban megismerttel ellentétesen működik: e polgártípus esetében a felsőfokú végzettség és a rendszeres olvasás akadályozó tényezőként jelenik meg. Ezzel szemben e típus létrejöttének esélye és két, a korábbiakban szerephez nem jutó változó – a magas életkor és a dunántúli lakóhely – erősen és pozitívan függ össze. Összességében tehát ez a polgártípus idős, dunántúli (pártszimpátiájukat vállaló) kormánypártiakból rekrutálódik, akik nem rendelkeznek emberi tőkével és kis lakásban élnek (4/b. ábra).

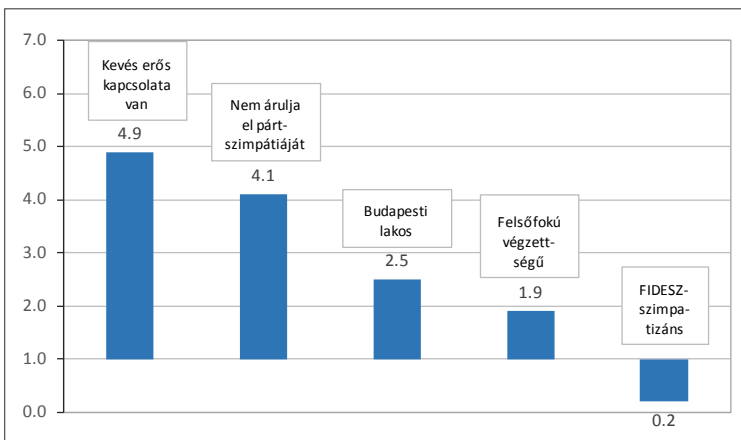
A polgárságot öröklő és polgári léthez szükséges létfeltételekkel is rendelkezők körét létrehozó tényezők tükörképei az előző típusnak: jellemzően ők budapesti, felsőfokú iskolai végzettségű, kormánypárttal nem szimpatizáló, valamint a pártszimpátiájukat elrejtő, laza kapcsolati hálóval rendelkező emberek (4/c. ábra).

4/b. ábra. A polgárként élő és gondolkodó polgártípussá válás esélyével összefüggő tényezők

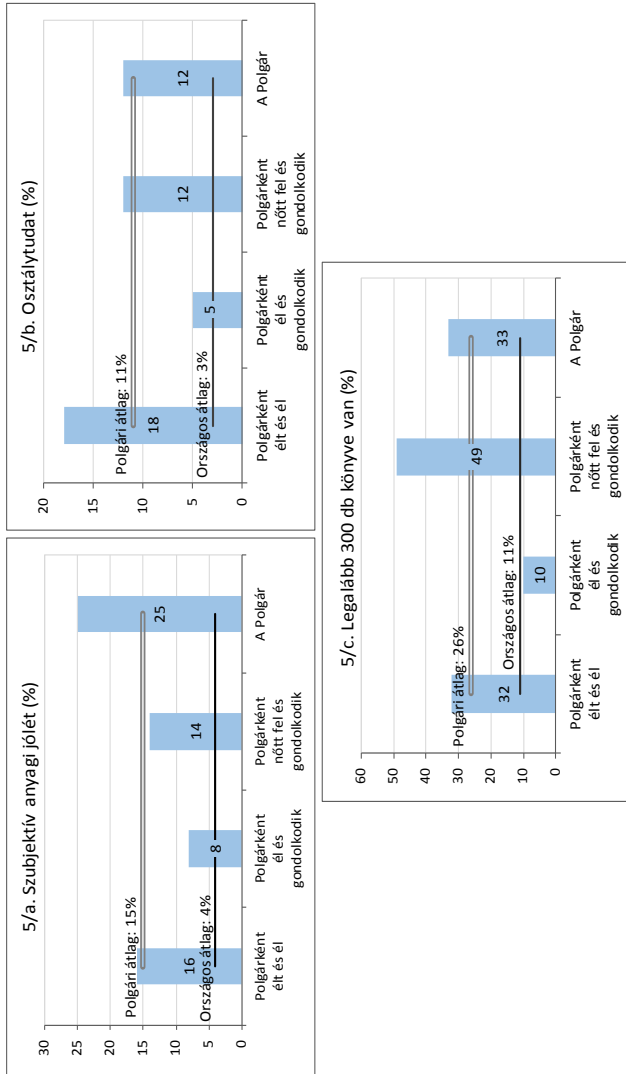
Megjegyzés: Lásd 4/a. ábra, N=369.

4/c. ábra. A polgárságot öröklő és polgárként élő polgártípussá válás esélyével összefüggő tényezők

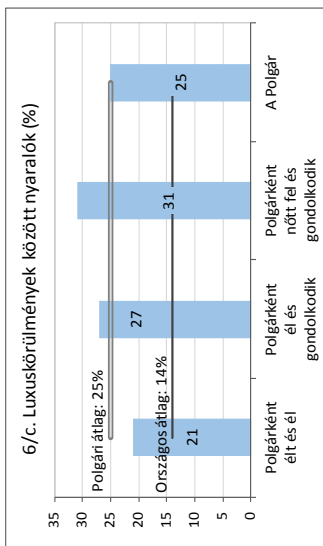
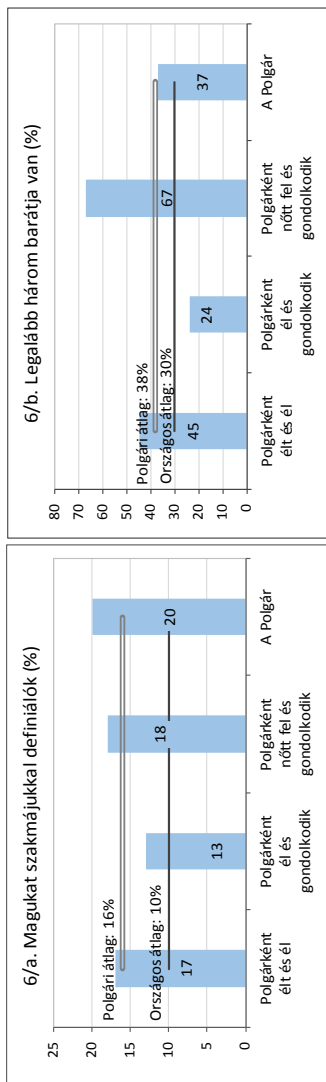
Megjegyzés: Lásd 4/a. ábra, N=369.

5. ábra. A polgártípusok kialakításához alkalmazott tényezők szerinti megoszlások

Megjegyzés: 5/a. ábra: A könnyen és nagyon könnyen élők aránya, a szubjektív anyagi helyzet operacionalizálásánál használt hatfokú skála felső két értékének az aránya (lásd *Fl. táblázat* alatti „a” *jelmagyarázat*). 5/b. ábra: Az önmagukat a felső középosztályba és felső osztályba besorolók aránya, az osztálytudat operacionalizálásánál alkalmazott hatfokú skála felső két értékének az aránya (lásd *Fl. táblázat* alatti „d” *jelmagyarázat*). 5/c. ábra: Míg az operacionalizálás során azokat tekintettük polgárnak, akiknek 100-nál több könyvük van, addig itt most csak a 300 db vagy ennél több könyvvel rendelkezők arányát mutatjuk be.

6. ábra. A polgári típusokat leginkább meghatározó tényezők

Megjegyzés: 6/a. ábra: Azoknak az aránya, akik számára leginkább (jelenlegi vagy legutóbbi) szakmájuk/foglalkozásuk volt a fontos.
 6/b. ábra: A barátok számát mérő változót három csoportba vontuk össze: kevesebb, mint három; három; és háromnál több. Az ábra a három vagy ennél több barátot maguknak mondhatók arányát mutatja. 6/c. ábra: A változó a wellness-szolgáltatásokat igénybe vevő és/vagy a kulturális/gasztrószervizálókon résztvevők közül az egyikeket legalább „ritkán” látogatók arányát mutatja.

Az 5/a–c. és a 6/a–c. ábrákon a négy polgártípus további sajátosságait mutatjuk be. Jellemzésükkor előbb azokat a változókat használjuk, melyeket a csoportok operacionalizálásakor használtunk (5/a–c. ábrák), majd azokat, amelyek a regressziós modellek változójaként mutattak összefüggést a négy polgártípussal (6/a–c. ábrák).

Az ábrák azt mutatják, hogy a polgárok minden típusa minden metszetben eltér a minta átlagos értékétől, de emellett – kisebb mértékben – egymástól is. A polgárság a lakosság anyagi nehézségek nélkül élő, több könyvvel rendelkező, önmagát magasabb osztályokba soroló társadalmi csoportja, akinek identitását az átlagnál erősebben határozza meg szakmája, foglalkozása, valamint az átlagnál több baráttal rendelkezik.

A polgárság négy típusa közül a Polgárt leginkább a jó szubjektív anyagi helyzet, a polgári múltú és ma is polgárként élőket az erős osztálytudat, a polgárként élő és gondolkodókat – a luxusnyaralás kivételével – a többi polgárra jellemző tulajdonságok hiánya, s végül a polgár múltú és polgárként gondolkodókat a sok könyv és barát, valamint a luxusnyaralás viszonylagos gyakorisága jellemzi.

6. Összegzés

Elemzésünkben polgárnak tekintettük azokat, akik a polgárság három dimenziója közül (polgári lét, polgári múlt és polgári értékrend) legalább kettőnek megfelelnek.

Ma Magyarországon a polgárrá válás esélye legerősebben a polgári lét egyes tulajdonságaival (településtípus, iskolázottság, könyv olvasás és idegen nyelv ismerete) függ össze. Ehhez – valamivel gyengébben – társul az értékrendi dimenziók két eleme: a barátság fontossága és a politikai viselkedés, amiben a kifejezetten pártpolitikai elemek ereje erős: így az intézményekbe vetett bizalom, a kormányon levő vagy az ellenzéki pártok iránti szimpátia, továbbá a politikai vélemény vállalása.

A polgárok mind a négy típusa a vizsgált összes dimenzióban eltér a minta átlagos értékétől, és – kisebb mértékben – egymástól. A polgárság a lakosság jó anyagi körülmények között élő, sok könyvvel rendelkező, önmagát magasabb osztályokba soroló társadalmi csoportja, akinek identitását az átlagnál erősebben határozza meg szakmája, foglalkozása, és több baráttal rendelkezik, mint az átlag.

A polgárság altípusainak ugyanakkor nagyon eltérő a társadalmi bázisa. A mindhárom szempontból polgárnak tekinthető, *Polgárok* csoportjának tagjai felsőfokú végzettségűek és az ország dolgaival elégedettek, tudatosan felvállalt, jó anyagi helyzetüknek köszönhetően nyaralni járnak, társadalmi kapcsolataik erősek, illetve tudatában vannak társadalmi pozíciójuk fontosság-

gának. *A polgárként élő és gondolkodó típus* esetében idős, dunántúli (párt-szimpatíáját vállaló) kormánypártiakról van szó, akiknek ugyanakkor csekély az emberi tőkéjük, s – a luxusnyaralás kivételével – a többi polgártípusra jellemző tulajdonságok hiánya jellemzi őket. *A polgári múltú és a polgári léthez szükséges létfeltételekkel ma is rendelkezők* jellemzően budapesti, felsőfokú iskolai végzettségű, kormánypárttal nem szimpatizáló, valamint a párt-szimpatíájukat elrejtő, erős osztálytudatú, laza kapcsolati hálójú emberek. Végül *a polgár múltú és polgárként gondolkodókat* a sok könyv és nagy lakás, továbbá a barátok és a luxusnyaralás viszonylagos gyakorisága jellemzi.

IRODALOM

- Balogh A. 2008: A polgár fogalma és identitása Márai Sándor két regényében. Erdélyi Digitális Adattár. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25898/EM_2008_1-2_003_Balogh_Andrea-A_polgar_fogalma_es_identitasa.pdf?sequence=1 (Letöltés dátuma: 2016. 06. 30.)
- Budán lakni világnézet. A városrész Márai Sándor írásainak tükrében 2010. (Összeállította: Mérszáros I. és Saly N.) Budapest: Helikon.
- Csepeli Gy. 1992: Az értelmiség útja az osztályhatalomból. Elhangzott az 1992. május 9–10. között Nyíregyházán tartott Liberális Találkozón. http://www.csepeli.hu/pub/1992/csepeli_koztarsasag_1992_16.pdf (Letöltés dátuma: 2016. 06. 30.)
- Csíte A. 1997: Polgárosodás elméletek és polgárosodás viták. Szociológiai Szemle, 7. évf., 3. sz., 117–138. p. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9703csite.htm> (Letöltés dátuma: 2016. 06. 30.)
- Gyáni G. 1996: A kávéházba járó polgár. Budapesti Negyed, 1996/2–3. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/gyani.htm> (Letöltés dátuma: 2016. 06. 30.)
- Gyáni G. 2005: Vannak-e még vagy már polgárok idehaza? Recenzió. Laki M. – Szalai J.: Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon c. könyvről. Holmi, 2. évf. 5. sz. <http://www.holmi.org/arch/2005/05/20.html> (Letöltés dátuma: 2016. 06. 30.)
- Gyáni G. 2012: Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok, Kolozsvár: Komp-Press.
- Juhász P. 1991: Polgárosodás. Századvég, X. évf., 2–3. sz., 181–183. p.
- Kolosi T. – Sági M. 1996: „Rendszerváltás és társadalomszerkezet.” In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. szerk.: Társadalmi riport 1996. Budapest: TÁRKI–Századvég, 149–197. p.
- Kovách I. 1995: Polgárosodás: új burzsoázia vagy a gazdasági elit szerepvállalása? In: Róbert P. – Sági M. szerk.: Középosztályok nyomában. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet, 99–116. p.
- Laki M. – Szalai J. 2004: Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon. Budapest: Osiris.
- Morcsányi G. – Tóth I. Gy. 2016: Előszó. In: Morcsányi G. – Tóth I. Gy. szerk.: A magyar polgár. Budapest: Magvető–TÁRKI, 255–266. p.
- Sik E. 2016: A magyar polgár természetrajza. Egy kvanti küzdelme a polgárral a polgárért. In: Morcsányi G. – Tóth I. Gy. szerk.: A magyar polgár. Budapest: Magvető–TÁRKI, 191–200. p. <http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/magyarpolgar/sik.pdf> (Letöltés dátuma: 2016. 06. 30.)
- Szelényi I. 1990: Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szerb A. 1980 [1937]: Utas és holdvilág. Budapest: Magvető.

F1. táblázat. A polgárrá válás három dimenziójának változói és arányuk

A polgárrá válás három dimenziójának változói		A teljes minta %-ában	Kumu- latív*, %
<i>A polgári lét változói</i>			
Szubjektív anyagi jólét ^a	A kért önértékelése szerint jól él.	62	62
Lakáshelyzet ^b (külső)	Legalább átlagos piaci értékű lakóövezetben él.	46	36
Városiasság	Legalább városi szintű településen, vagy városokhoz közeli községekben él.	80	34
Lakás (belső)	Lakása állapota jó, azaz nem romos, nem dohos stb.	89	32
<i>A polgári „örökség” változói</i>			
Sok könyvük van otthon	Legalább 100 db könyvük van otthon.	36	36
Emberi tőke	Legalább az egyik szülő érettségizett vagy ennél képzetebb.	29	16
Lakhatás	Olyan lakásban él(t), amelynek ő (is) tulajdonosa.	80	15
<i>A polgári értékrend változói</i>			
Középosztálytudat ^c	Az alsó középosztályba, középosztályba, felső középosztályba vagy felső osztályba sorolja magát	53	53
A demokráciát jó dolognak tartja ^d	Véleménye szerint a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb.	49	30
Szavazási hajlandóság	Ha most vasárnap lennének a választások, biztosan elmenne szavazni.	45	17

Megjegyzés: N=2512;

* A kumulatív százalékok a három dimenzióban külön-külön értelmezendők. A „polgári lét változói” dimenzió esetében például a 3. sorban lévő 34% azt jelenti, hogy ennek a dimenzióknak az 1., a 2. és 3. ismérve is együtt teljesül, azaz a népesség 34%-ára igaz, hogy a szubjektív anyagi jólét és a lakáshelyzet (külső) és a városias környezet szempontjából is eleget tesz a polgári lét kritériumainak.

^a: Hatfokú skála, ahol a legkisebb érték a legrosszabb helyzetet, a legmagasabb pedig a legjobbat jelentette. Mi a legalább 3-as értéket használtuk a polgárság definíciója során.

^b: Ezt két változó segítségével ragadtuk meg: a ház helye a településen belül, illetve az épület jellege (mindkét kérdésre a kérdezőbiztos válaszolt). A legolcsóbb lakáspiaci övezetben (négyfokú skála 1-es értéke) lévő házakat, illetve a tanyai övezeteket jelöli.

^c: Hatfokú skála négy legmagasabb értéke.

^d: Tizenegy fokú skála, ahol a legmagasabb érték (10) a demokrácia teljes mértékű elfogadását, a legalacsonyabb (0), annak elutasítását jelentette. Mi a legalább 4-es értéket használtuk a polgárság definíciója során.

F2. táblázat. A polgárrá válás esélyét meghatározó tényezők (Exp(B) együtthatók)

	A polgári lét változói	A polgári értékrend változói	A polgári lét és értékrend változói
<i>Nagelkerke R²</i>	0,41	0,21	0,45
<i>Emberitőke-változók</i>			
Középfokú végzettségű	3,253***	—	3,527***
Felsőfokú végzettségű	7,365***	—	7,840***
Rendszeresen olvas	1,842***	—	1,762**
Beszél idegen nyelven	1,706**	—	1,682*
<i>Területi és lakásváltozók</i>			
Budapest	2,616***	—	2,347**
Város	2,563***	—	2,746***
Nagy lakásban él ^a	0,682*	—	0,656
Jó környéken él ^b	1,602**	—	1,634**
<i>Megélhetési és vagyonváltozók</i>			
Tartós javakkal jól ellátott ^c	2,413***	—	2,242***
Van személygépkocsi	1,812**	—	1,728*
<i>Preferencia, bizalom, elégedettség</i>			
Fontosak a barátok	—	1,910***	1,471
Fontosak a szomszédok	—	0,563*	—
Általánosított bizalom ^d	—	1,356	—
Intézményekbe vetett bizalom ^e	—	1,557**	1,540*
Elégedett az életével	—	1,965***	—
Elégedett az ország helyzetével	—	1,400	—
<i>Szabálykövetés és politikához való viszony</i>			
Nem anómiás ^f	—	1,544*	—
Politikai aktivitás ^g	—	1,376	—
Fidesz szimpatizáns	—	1,827***	2,117***
„Összefogás” szimpatizáns ^h	—	—	2,110*
Nem árulja el a pártszimpátiáját ⁱ	—	0,512***	0,613
Tagja szervezetnek ^j	—	1,658	—
<i>Kontrollváltozók</i>			
Dunántúl	—	0,546***	—
Álföld/ Észak- Magyarország	0,685*	0,294***	0,676

Megjegyzés: Teljes minta a tanulók nélkül, N=2512. A táblázatban csak a szignifikánsan ható változókat tüntettük fel. Az esélyhányadosok szignifikancia szintjei: *: p = 0,02–0,05; **: p = 0,001–0,01; ***: p = 0,000.

A referenciaváltozók rendre a következők: iskolai végzettség = általános iskola, településtípus = község, kor = középkorú, régió = Közép-Magyarország.

^a: A lakás, amelyben él 90 négyzetméteres vagy nagyobb.

^b: Lakóhelye környékén kevés szegény ember él, illetve alacsony a romák/cigányok aránya.

^c: Ötből legalább három tartós fogyasztási cikkel rendelkezik.

^d: Egyetért azzal az állítással, hogy az emberekben általában meg lehet bízni.

^e: Négyből legalább két intézményben maximálisan megbízik.

^f: Úgy érzi, hogy megbecsülik, nem nézik le, és nem használják ki.

^g: Az elmúlt 12 hónap során bármilyen típusú politikai tevékenységet végzett (demonstráción vett részt, petíciót írt alá stb.).

^h: Az MSZP, az Együtt 2014, a Demokratikus Koalíció és a Párbeszéd Magyarországért támogatóit együttesen kezelve.

ⁱ: A pártpreferenciára vonatkozó kérdésnél megtagadja a válaszadást.

^j: Részt vesz legalább egy szervezet munkájában.

F3. táblázat. *A különböző polgártípusok kialakulásának esélyét meghatározó tényezők (Exp(B) együttthatók)*

	Polgárként él és gondolkodik	Polgári múltú és úgy is él	Polgári múltú és úgy is gondolkodik	A Polgár
<i>Nagelkerke R²</i>	0,31	0,27	0,25	0,20
<i>Emberitőke-változók</i>				
Felsőfokú végzettségű	0,244***	1,948**	—	2,413*
Rendszeresen olvas	0,498*	—	—	—
<i>Területi és lakásváltozók</i>				
Budapest	—	2,543*	—	—
Nagy lakásban él	0,395**	—	4,530***	—
<i>Megélhetési és vagyonváltozók</i>				
Nyaralt tavaly	—	—	—	(1,647)
<i>Kapcsolatitőke-változók</i>				
Sok erős kapcsolata van	—	—	—	(1,588)
Kevés erős kapcsolata van	—	4,941	—	—
<i>Preferencia, bizalom, elégedettség</i>				
A társadalom fontos tagjának érzi magát	—	—	—	(0,630)
Elégedett – külső	—	—	0,295*	2,494**
<i>Szabálykövetés és politikához való viszony</i>				
Fidesz-szimpatizáns	1,894	0,224***	—	—
Nem árulja el pártszimpátiáját	0,291*	4,125***	—	—
<i>Ellenőrzésváltozók</i>				
Idős	2,509*	—	—	—
Dunántúli	3,221***	—	—	—

Megjegyzés: A polgárok mintája a tanulók nélkül, N=369. A táblázatban csak a szignifikánsan ható változókat tüntettük fel. Az esélyhányadosok szignifikancia szintjei: () p=0,05–0,10; * p=0,02–0,05; ** p=0,001–0,01; *** p=0,000.